

SELENIĆ

PRIJATELJI

Romani Slobodana Selenića
KNJIGA 2

Od istog pisca:

MEMOARI PERE BOGALJA

PISMO / GLAVA

OČEVI I OCI

TIMOR MORTIS

UBISTVO S PREDUMIŠLJAJEM

Copyright © Mejrema Selenić

Copyright © 2009 za srpsko izdanje, LAGUNA

„Svi podaci, istorijski i ini, koje ćeš naći na sledećih dvesta četrdeset osam strana, krajnje su sumnjivi. Baš kada su stvarni, dragi moj Haralampije, valja ih uzimati, uz veliki oprez, kao čistu izmišljotinu.“

(Iz nenapisanog pisma Srđe Zlopogleđe Zeki Buljubaši; citirao dr prof. M. Đ. Milovuković u čuvenoj studiji
Turske i druge orijentalne reči u tajnim jezicima;
Srpski književni glasnik, Knjiga 1, broj 2,
16. februar 1901, str. 193–194)

I

Primetio je veliki žuti koverat na pisaćem stolu čim je provirio kroz odškrinuta vrata da proveri nije li slučajno neko od dece skrupčano u velikoj „mebliranoj“ fotelji, koju su u njegovom odsustvu, uprkos zabrani ili baš zato što je na snazi, toliko voleli da koriste Tanja, Alija, pa čak, u poslednje vreme, i mali Čakar. Soba je prazna, a šta je u kovertu, videće kasnije. Debele svežnjeve papira dobijao je poštom često otkad je postao poslanik, ali žuta, vrlo neobična hartija poveza upozoravala ga je da pošiljka ne sadrži skupštinske materijale.

Neobično je tiho u praznom stanu i mada je već šest meseci prošlo otkako je i četvrto od njegovo sedmoro dece osnovalo svoju porodicu i otišlo iz roditeljskog doma, Istrefa bi, uvek iznova, iznenadila praznina i mir u prostorijama u kojima je navikao da ga dočekuje vrema i strka mnoštva malih ukućana. Odsustvo najstarijeg, Dulja, koji je već i sam otac dvoje dece, kćerki i već majki Tulje i Lirije, i tek oženjenog Pavla – čini se Istrefu – stvara utisak pustoši, mada je stan i dalje pretrpan stvarima, onima koje zauzimaju svoje stalno mesto, i mnoštvom drugih koje su tu slučajno ili privremeno. Gomila neispeglanog, opranog rublja na trpezarijskom

stolu koji zauzima pola predsoblja; Baškimova sportska torba ostavljena, očigledno u brzini, posle rukometne utakmice ili treninga, pored mašine za pranje veša, još uključene (crveno svetli signalna lampica), mada je obavila sve programe; Čakarov veliki kiper od žute plastike na kuhinjskom pragu; mreža sa namirnicama iz samoposluge okačena o točkić regulatora za radijator: šećer, brašno, flaša „delta“ i nekoliko manjih kesica sa odštampanim znakom *Centroproma*; njegove vunene papuče-čarape iz *Narodne radinosti* stoje tamo gde ih je jutros ostavio – ispred vrata spavaće sobe; svežanj novina pripremljenih za bacanje, kod ulaza – i sav taj metež, koji više govori o prenaseljenosti stana nego o neurednosti stanara, počinje da uranja u jesenji, oblačni suton, ono međudoba kada obrisi stvari gube oštrinu, a još nije došlo vreme da se upali svetlo.

Istref je umoran. Prohladno je po sobama, neprijatni kraj oktobra, nedelju dana pre uključivanja centralnog grejanja, ali mršavi, žilavi Istref to ne opaža, jer udobnost oduvek doživljava kao vrstu gadnog prekršaja nekih nenapisanih ali važećih pravila. Amalski, radenički, seljački, on tegobe smatra prirodnim saputnikom življenja, pa i kada može da ih izbegne – iz moralnih razloga kojih nije svestan i zbog griže savesti koju oseća tek kao neku mutnu i potmulu nelagodnost – nikada ništa ne preduzima da svom telu ugodi. Često bi stajao kada može da sedne, i sedeo kada može da legne, ne bi obraćao pažnju na tesnu cipelu ili grub okovratnik džempera, umeo bi na plaži, pored naduvanog dušeka, satima da čuči prislonjen uz stenu, bez razloga trpeći bol u kolenima i ubode šiljatog kamenja po leđima. Stoga se ni sada zapravo ne koleba između potrebe da, umoran kakav je u tom hladnom oktobarskom sutonu, sedne i tupo, belim očima gledajući ni u šta, sačeka povratak Mare i dece, i dugogodišnje navike da odmah po dolasku u stan opere ruke i orno sedne

za radni sto da bi korisno upotrebio preostala dva sata do večere. Želja za opuštanjem i lenstvovanjem, dakle, ugasila se još negde na putu do njegove svesti, tako da on zapravo i ne zna da je postojala dok hitro prilazi lavabou, ovlašno se umiva hladnom vodom i, osvežen, polazi na posao.

Na stolu – žuti koverat. Gotovo da je zaboravio na njega. Okreće ga, ali ne nalazi ime pošiljaoca, već samo adresu: Inž. Istref Veri, Bulevar Lenjina 135, Beograd – ispisano zelenim, izbledelim mastilom, krasnopisom, cifrasto, što u njemu namah probudi daleku uspomenu koje je mučno svestan mada odbija da je sebi iskaže pre nego što pocepa omot i na vrhu debelog svežnja hartije ugleda pisamce ispisano takođe zelenim mastilom, istim rukopisom:

U Beogradu
23-ći Avgusta 1975-te

Dragi Istrefe,

Kada vremena nađeš, posveti pažnju ovom pismenom. Nemoj preskakati delove koji ti se nezanimljivima učine. Vrlo mi je važno da pročitaš sve, a posle rukopis možeš baciti ili sačuvati. Kako ti je volja.

Uvek tvoj,
Vladan

P.S. Ne sme se štampati.

Ona nelagodna, mučna slutnja što ga zaskoči i osta neiskazana postaje izvesnost protkana mnoštvom istovremenih uspomena i osećanja vezanih u čvrsto klupko protivrečnosti čije čvorove Istref – zapravo i pošteno – nikada nije ni pokušao da razmrsi. Vladan Hadžislavković! Kao da to ime neko grlat kroz savijene šake dovikuje sa jednog visokog brda na drago; samo daleki, utihli odjek! Zagledan u bledozeleno

mastilo pisamceta, u cifrasti, barokni, monogramski izrađen potpis: „Vladan“, u crtež, kinesku šaru više nego napisanu reč „Beograd“, u fantastično „f“ u njegovom imenu, Istref oseća kako mu tek postepeno, sporo, ali nezadrživo u sve-sti vaskrsava sećanje na razgovor u bašti iza gospa-Lepšine kuće. Rado bi uspomenu na taj susret zamenio nekom drugom ako već mora misliti na Vladana, ali mu ne polazi za rukom, pa pomalo detinjasto zamajava sebe detaljnim razgledanjem debelog svežnja hartije, odlažući tako neželjeni zagrljaj sa prošlošću koja je iznenada i nezvana prispela na njegov radni sto.

Učini mu se čudno da je pošiljka, ako je verovati datumu uvrh pisamceta (kakvo arabesko veliko slovo „A“ u reči „Avgusta“!), poslana još pre dva meseca, te vadi pocepani koverat iz korpe za otpatke i na poštanskom žigu nalazi jasno ispisan jučerašnji datum, 23. oktobar. Otkud ta nepodudarnost? Ovlašno prevrće listove. Neki stari, prekoredni brojevi strana otkucani, kao i ostali tekst, nečišćenim, iskrzanim slovima Vladanovim ćirilčkim remingtonom, precrtani su i preko njih su rukom ispisane nove cifre, tako da sada paginacija teče bez prekida od prve do sto dvadeset druge stranice. Hartija nije ista, ni po boji ni po kvalitetu, već posle svežnja pelira dolazi deblji svežanj bankposta, pa svežanj plave boje, pa opet pelir, malo deblji nego onaj prvi, iza koga je pedesetak listova dužih za prst ili dva od ostalih, dok se i ovlašnim prebiranjem strana može utvrditi da je na nekoliko mesta u rukopis zalutalo po dva-tri komada nekog samosvojnog, ko zna kad zaboravljenog i odakle izvučenog, predratnog ili inostranog papira. Ceo rukopis ne izgleda suviše uredno. Mnogi listovi imaju savijene uši, na nekima se vide žučkaste mrlje (Istref zna da moraju biti od prolivenog čaja), neki su zacepljeni, ali sam rukopis, mada zapušenih i iskrzanih slova (slovo „a“ se ne

razlikuje od „o“, „k“ je izgubilo uspravni krak pa liči na „a“, itd.), uglavnom je pregledan, čitak čak i u onim delovima koje je Vladan ispravljao ili dopisivao rukom. Međutim, koliko god se trudi da usredsređenost na rukopis obuzme svu njegovu pažnju, Istref je svestan prisustva one daleke uspomene: jasno mu pred očima stoji slika baštice iza gospa-Lepšine kuće na Kotež-neimaru, a iza nje, sasvim nejasno, neka polupotisnuta svest da zeleno mastilo kojim se Vladan služi otkada ga zna, cifrastost njegovog rukopisa koji ga je pre tri decenije ispunjavao strahopoštovanjem, a sada nekom potmulom mučninom u stomaku, i njihov prvi susret, stoje u nekoj, možda teško uočljivoj, ali nesumnjivoj vezi. Moglo je to biti oktobra 1945. godine. Istref je mlad, ni dečak ni čovek. Ne zna zasigurno koliko mu je godina. Ako su tačni njegovi proračuni zasnovani na nepouzdanim sećanjima, onda tog jesenjeg popodneva ima oko petnaest godina, dugačke noge koje nezgrapno vire iz musavih pantalona od valjanog belog sukna, smešno tesan, olinjao sako nekad elegantnog sivog odela od engleskog štofa, prošaran velikim raznobojnim zakrpama, pa džemper od seljačke grube vune i masnu rusku ušanku na glavi momčića kome se tek produžuju zulufi i prve malje javljaju na nausnici. On i Džavid čuče prislonjeni uz kućni zid, jedan sa leve, drugi sa desne strane malog, otvorenog podrumskog prozora iz koga dopire, svežim vazduhom razblažen, ali još jak miris drveta, prašine i memle. Upravo su završili ubacivanje pola tone kostolačkog uglja koji je Džavid uspeo da nabavi u oskudnom Beogradu. Mada nigde ničega nema, ipak se u velikom gradu nekako i negde uvek iščeprka lignitske prašine lošeg kostolačkog uglja, poneka oblica tisovine iz koje voda curi kad se prstom pritisne, ali koja osušena uz vatru, vatru ipak održava u ishlađenim beogradskim kućama. Jesenje sunce ih prijatno greje, opušteni su, dobro im je, tek s vremena na

vreme progovore poneku reč, više da bi ukazali pažnju jedan drugome, nego da bi razmenili korisna obaveštenja i misli. Istref pita, a Džavid odgovara da su mu deca i žena Melihat dobro, najstarijeg, Muharema, dovede sledeće godine u Beograd. Istrefa zanima hoće li njegov prijatelj skoro u svoju rodnu Košaru, naselje desetak kilometara udaljeno od Batuše, sela na dva sata hoda od puta Peć – Đakovica, a Džavid odgovara da hoće ili da ne namerava – ne seća se Istref zapravo, a ni važnosti nema sada, pošto je i onda razgovor bio kurtoazan, vođen pre zato da bi se prećutala neprijatna sećanja nego stoga što su njih dvojica želeli nešto jedan drugom odista da kažu.

Zna Istref pouzdano da ni tog jesenjeg popodneva nije svog prijatelja Džavida gledao u mirno, gotovo mrtvo lice: kao jaka kora hrasta, boje starog pergamenta, kože na suncu pečene i dimu sušene, lice gotovo lepo u svojoj bezmenosti i koščatosti. Iza tih skamenjenih bora i nepokretnog pogleda, Istrefu se uvek činilo da živi sećanje o kome se ne govori, krvava uspomena na begovsku noć u kojoj je poginuo njegov otac i Džavidov pobratim, veliki Dulj Veri. Deli ih od strašne noći više od godine dana, pa ipak Istref tog blagog jesenjeg popodneva na Kotež-neimaru oseća još onaj isti strah da će neko vidovit prozreti ništavna osećanja koja ga ispunjavaju dok stoji u mrkloj noći visoko gore među oblacima kod Bajla-prevoja. Sve mu izgleda nestvarno, kao da sanja, kao da je tek ustao sa ležaja, mada su ga probudili pre više od tri sata u njegovoj opusteloj, drvenoj kućici u Tepićima. Veliki metež. Mnogo odraslih, tajanstvenih ljudi u belim bregovskim šalovima. Danima se pre toga pričalo da je nađen Dulj, polumrtav, izrešetan mecima, ali kako mu telo niko nije video, narod je sumnjao da je i ovog puta priča o pogibiji izmišljena. Sada mu bunovnom govore:

– Našli su ga. Mrtav je Dulj.

Nije to umeo sebi da objasni onda, mada je nečim izvan pameti saznao da su ljudi koji mu dodaju stvari – bunovnom, zbunjenom, promrzlom, neuhranjenom – da su svi oni obuzeti istim tavnim podsticajem pastirskog katuna krcatog baštinskim jedinicama pradoba, naoružanog praćkom, kamenom sekirom, otrovnom strelom, pranagonom samoodržanja: krvnom osvetom, besom i pobratimstvom. Podsticaj ne dolazi iz žala za mrtvim Duljem, niti iz saučešća sa živim Istrefom, trinaestogodišnjim siročetom, najmlađim i poslednjim Verijem, kojih je samo nekoliko godina ranije bilo sedam pušaka u naprednoj kući. Šta je čovek prema kući, šta je kuća prema bratstvu, šta je bratstvo prema većitom zakonu i redu? Osećanje koje kao groznica trese uzmuvanu gomilu, avetinjski obasjanu bakljama njegovih pomagača i požurivača, jeste osećanje straha i ushićenja. I Dulj je mrtav! To se konačno dogodilo. Tamnocrveni venci na glatkim temenima sedam Ruda i osam Verija. Krv je izravnata.

U legendu će ući dan kada strašni rat počne, onaj juni 1940. godine – upravo je maršal Peten potpisao kapitulaciju u Kompjenju stavljajući sramnu tačku na *Witzkrieg, Drôle de guerre*: pet država i naroda u šalakanju pregaženo: baš tog dana Crvena armija, posle višemesečne, beznadežne odbrane male Finske, okupira 40.000 kvadratnih kilometara njene teritorije, grad Viborg i poluostrvo Hanko; u morskome kupalištu Crikvenici svečano bi otvoren luksuzni hotel *Belvedere*, u budimpeštanskim izlozima pojavi se na mađarskom knjiga *Örökös vándorlás* Miloša Crnjanskog; upravo tog dana Ministarstvo spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije uspostavi diplomatske odnose sa SSSR-om, prvom zemljom socijalizma; Vladan podiže u Lubardićevoj poslastičarnici naručene išlere i donese ih lično svojoj majci Velinki za rođendan; Ivan Goran Kovačić objavi u zagrebačkim *Novostima* hvalospevni prikaz pod naslovom *Najslobodoumnije Krležino*

djelo; Maček održa zdravicu na ceremonijalnom ručku kod sedamnaestogodišnjeg prestolonaslednika u Belom dvoru; Komisije norveškog Stortinga, Kraljevske švedske akademije nauka, Karolinskog medicinsko-hirurškog instituta i Švedske akademije za književnost odlučiše da zbog stanja u svetu, prvi put u tridesetogodišnjoj istoriji Nobelove zadužbine, ne dodeljuju nagrade za mir, fiziku, hemiju, medicinu i književnost; u gradu Štipu srećno proslavi treći rođendan buduća fudbalska veličina Dragoslav Šekularac; Andre Malro pompezno raskide sa komunizmom zbog sovjetsko-fašističkog pakta, a Tomas Man izjavi da nema šta da izjavi što već nije rekao u upravo objavljenoj *Loti iz Vajmara* – dan znamenit i za sva vremena upamćen, dan kada Sokol Rac Grčaj Vezirić Vuksangeljović Arada od plemenskog praoca Đona Arade, nad prvencem sa Duljevim metkom u razvaljenoj lobanji, stisnutih zuba i pogleda uperena u podignute glave sinova, odluči da ponudi izmir neizmirene krvi krvavim Verijima i da tako primi na sebe gnusnu, neprirodnu sramotu svetogrdnika i kukavice. Sveta reč Leke Dukađina nalaže da se izmir neizmirene krvi mora primiti (mada ga je sramno ponuditi), pa ozbiljni Dulj, po zakonu i redu, pozva glavare i druge saplemenike, Raceve prijatelje, hodžu i sa dve najlepše snahe što na prsima dojenčad nose krete put kuće Sokolove, junak među junacima, silno uznesen, miropomazan muškim ubistvom i agnatskim dostojanstvom bratstva, krv uzeo, a krv nije dao, svoje ženke, mlad, lovište odbranio, arnautsku dužnost ispunio, bolje od drugog. Arnautina izdržao, krvava mu kruna lovorova sjakti na belom platnenom šalu oko glave.

Priča dalje kaže: kad se kuli Raca približiše, svežu Dulju ruke i zadenu mu goli nož za vrat, ogrnu ga kaputom i tako spremljenog privode pragu. Zatim, dojenčad sa grudi snaha njegovih skidaju i dragoceni zalog unose u kuću: da Raci imaju

šta da kolju ako neko od Verija besu prekrši. Dulj sam, vezan, bez odbrane, sa nožem za vratom, do ognjišta prilazi, spušta glavu na preklad čelo Sokolovih nogu, i čeka da ga domalo-čašnji neprijatelj i obaveznik za celu jednu pušku – digne, da mu ruke raspusti i goli nož za pas junački premesti.

I u pesmu je ušlo, a istina je: stoji stari Sokol skamenjen nad glavom sinovljevog ubice, čovek između dve vatre: greje ga spreda želja da dom i ludu čeljad – neprirodnim svojim zlodelom, smrdljivom razložnošću, ustajalom mudrošću – od istrebljenja sačuva; žeže ga iza leđa sram sa sinovskih obraza koji otuda bije kao letnja jara iz zapaljenog kamena bregovskog. Mrtva tišina u koju dospeva nedostojno, glupo, a glasno blejanje ovaca iz susedne prostorije, lenji huk vetra i udaljeni šum vredne Sistrice. Čovek nijedan, od mnoštva okupljenih Bregovaca, glas ljudski ne ispušta, dah drži sputan u grudima da ravnotežu velikog zakona, koji se na njihove oči ispunjava, nepristojnim otkrivanjem svog prisustva ne poremete. Ozbiljnost vlada velika, sve ima značaj večni i veličinu primera. Mislina mesta pod Sokolovim krovom nema. Arbanas se obogotvoruje pod surim nebom iznad najviših litica. Prvi glumac tragičkog rituala, Sokol Rac Grčaj Vezirić Vuksangeljović Arada, krezub, mudar, tamnopus, pravedan, vonjem runa, kamena i loja prožet i blagosloven, više i jače nego poglede okupljenih Arada, koji od sada pa doveka neće smeti u oči drugima gledati, oseća strah od nevidljivog šiptarskog Drakona, Leke Dukađina, koji odjednom iskrnsu pred njim kao živ, masivan, nepomirljiv, jedva stvaran u plavetnilu beskrajno sužene i udaljene perspektive, a ipak tu, rukom gromadnom može Sokola po izboranom čelu udariti. Čudo neko raste u spečenom starcu, ne zna mu Rac imena, ali vidi, i sam začuđen, da sapeta ruka krenula ka Duljevom vratu, ne može dalje, da usne zaustile da izgovore: „*Tunga tjěta*“, više nisu pod njegovom vlašću, da neko drugi u njemu dohvata

nož iza vrata krvnikova i, snagom neprimerenom Sokolovoj starosti, zamahuje da Dulja u komade raznese.

Urlik straha, talas panike, neshvatanja, ote se kao iz jednog grla i nadjača blejanje ovaca, stade metež i strka, ljudi glave okreću da nepriličnim činom Sokolovim pogled za sva vremena ne zagade, ali jezivi haram najstariji sin Sokolov ipak na vreme spreči: uhvati oca za ruku, zaustavi nož pre nego što se u teme Duljevo zabode, sačuva rod od zločina koji još niko nikada počinio nije.

Između dva bratstva počne rat.

– Ako mi stog zapali – reče osramoćeni Dulj na izlazu iz Sokolove kuće – ja ću njemu kuću, ako mi koga rani, ja ću njegovog ubiti, ako mi koga ubije, rod ću mu zatrti. Ruka Duljeva nema terazije. Sveta osveta!

Zareda smrt bez reda i dostojanstva. Protivno svakom zakonu. Ljudi se, kao nikad otkad se pamti, ostrviše i progadiše, veliki rat u svetu, veliki nemir i nepristojnost kod kuće pretvoriše bregovsku svetu osvetu u smrćenje bez pravila i časti. Malo koja noć tankog meseca prođe, a da se, bez ritualnog upozorenja, glava ne zakotrlja niz livadu katunsku, da se pod pazuhom okomitog Gradana, mračnog Čukuna, strmstazog Belzeba ili Mona Vane blagog imena, ne nađe sklupčano telo iskeženog Verija ili Raca u predsmrtnom ropcu, noktiju zabodenih u tvrdi kamen obronka. Starci huću i glavom vrte, ali ih niko ne čuje i ne gleda. Kuga pomame i nepristojnosti Bregovom hara. Ne zna se ni ko je stariji ni ko je rodu bliži. Svet se prekonoć izopači. Među Verijima i Racima glad zavlada. Žene pomreše, preudaše se ili se kućama povraćale, rasap života, ovce same pašu traže, sve tako dok najmljeni ubica čak iz Đakovice dođe, da, za poslednje pare koje preživela Ajša Sokolova nekako sakupi, Dulja krvnika stigne i ubije.

Užasna priča, što će je od tada pa navek lošotije, babice i čume nezaštićenoj deci po kolevkama na uvo šaptati, privede se kraju, i sada, eto, pleme, prezdravelo od kuge koja protutnja, hita da zakon obnovi jer je užas bezakonja upravo iskusilo. To je važno. To je strašno. Smrt se, kao vuk u stado, među njih uvukla, treba je vikom i vatrom, činima i pradedovskim svetinjama u torove neprijatelja oterati.

Noć bez meseca, bez reči. Blago histerični, zblanuti veličinom i večitošću tajnih sila koje upravljaju ljudima, sićušni, skrušeni i zastrašeni nesposobnošću plemena da svoje vreme shvati i objasni – kreću se kroz neprozirno, crno testo. Čitav sat silaze niz strminu, hući zaumna Sistrice u provaliji ispod njihovih nogu, potrčkaju, naleću s leđa jedan na drugog, gurkaju unezverenog Istrefa koji u jednom trenu, baš kod Zurpotokinih zavoja, pomisli da će se sunovratiti u ambis klisure. Prolaze usnuli Mustafa-Jusufov han kod Velikog Braništa – ćutljiva, tiha, nevidljiva, zaduvana kolona ozbiljnih bratstvenika, klan na važnom poslu kozjom stazom upućuje se nebu pod oblake.

– Žuri – govori rođak Muzafer Istrefu – mali si, ali si već puška. Veri si, poslednji Veri!

Sve se izmešalo u dečakovoj glavi. Žuri koliko može i strah ga je da neće izdržati; stid ga je što je toliko važan i što svi od njega nešto očekuju; pa ipak, seća se vrlo dobro, mada ne bi trebalo – smešno mu je što je Muzafer tako dostojanstven i ozbiljan u strašnome času, a i dalje, kao i uvek, šuška dok govori; što na jednom strmom usponu neko u koloni glasno prdnu u naporu da bez zaostajanja sledi onoga ispred sebe; što niko ne zna šta mu se po glavi vrti, a svi misle da to moraju biti neke misli ozbiljne i upadljive.

Kod Begove reke stadoše da predahnu. Čuče u pomrčini koja je tako gusta da se međusobno ne vide, samo se ukrug belasaju platneni šalovi na glavama ljudi klonulo savijenih

oko sopstvenih kolena. Zatim kreću prema Bajla-prevoju, okomito u nebo, sve uzbuđeniji što su bliži cilju tajanstveno skrivenom među kamene gromade koje se stapaju sa tamom i kao neprozirni zid stalno iznova iskrsavaju pred hitronogu kolonu. Istref je sav usredsređen na leđa čoveka ispred sebe i počinje da očajava jer oseća kako mu ponestaje snage. Dečak već pomisli kako neće moći dalje da vlada nogama koje se, malaksale, sapliću po okomitoj i neravnoj stazi, kada Hasan, predvodnik, tihim glasom reče:

– Ovde.

Stadoše svi na ivicu provalije. Malo iznad njih, desno, izgled nepristupačna, stoji rupa u kamenu, tek za nijansu tamnija od noći – jedva vidljivi ulaz u pećinu. Hasan arlaku tri puta kao vuk, otegnuto, resko, i još dok odjek njegovog glasa nije zamro među planinama, zažute se otvor u kamenu, prvo jedva primetno pa sve jače, sve jasniji postaje krug svetla koji, okružen potpunom tamom, ljudima čije su oči navikle na mrkli mrak, izgleda sablasno i veličanstveno.

U žutom oreolu što ga pravi baklja – stoji Džavid koji čuči sa Istrefom iza gospa-Lepšine kuće na Kotež-neimaru pored prozorčeta iz koga bije podrumska memla, istog pergament lica, ali – sa mrtvim Duljem na ispruženim rukama.

Pričalo se posle da je Dulj, skrivajući se mesecima i godinama po bregovskom nedođimu, spavajući u jazbinama vukova koje bi pobio, živeći sa odbeglim, podivljalim ovcima, još za života počeo da se raspada od čireva i crnog prišta. Legenda kaže da su ga greh i zlodela pojeli, da ga je Alah zbog nepoštovanja zakona prokleo i nagrdio, jer ne biva od obične bolesti smrtnika da na zdravom telu meso truli i otpada. Listova i butina nije imao, desni su mu kroz obraze virile, koža mu je na mošnicama bila pojedena pa su mu beli bubrezi bez kese među nogama visili, muškost mu je do korena otpala i živa rana na tom mestu samo ostala, smrdeo je tako

da niko sem Džavida nije mogao da mu priđe, a i pobratim je nekoliko puta povraćao dok je prao poluraspadnuto telo i uvijao ga u belo platno. Šta je istina, a šta je mašta plemenska isplela oko pogibije strašnoga Dulja kojom se grozna nepristojnost Verija i Raca okonča, teško je reći. Međutim, ma kako da je izgledalo telo velikog begunca i osvjetnika, Istref ga nije video, jer upravo u trenutku kada se Džavid počeo približavati, on, užasnut preko svake mere, shvati da je negde duboko u sebi, umesto žala, umesto straha, umesto pročišćenja – osetio odjednom veliko olakšanje i mir. Gotovo je, pomisli i reče sebi te blage reči nečujno. U mrkle noći bez mesečine neće više stizati vesti o novim pogibijama, zna sa nekom bezbednom izvesnošću od čije topline ne može da se odbrani mali Arnautin u ulozi odraslog čoveka, najvažniji u džemaatu koji tek što nije započeo pogrebni dženaze-namaz nad poluraspadnutim, okupanim i u čefine zamotanim telom njegovog oca. Ali istovremeno sa svešću o sopstvenoj razneženosti, mnogo snažnije zaplamsa u Istrefovoj glavi onaj užasni strah da će Džavid, koji neumitno prilazi sa Duljem na rukama, prozreti njegove grešne misli, razumeti blagi osmeh koji se možda i do usana dečakovih probio, i da će ga zbog toga pravedno prezreti ne samo on, čovek iz drugog plemena koji gutljaj Duljeve krvi popi i daje gutljaj svoje Dulju da je popije, i ne samo Klemente, Kastrati i Skrelje, Grude i Hoti, i ne samo svi Melisori već i Dukađini, i Miriditi, Šoši i Šaljani – svet celi će ga prezreti za sva vremena koja pod bregovskim vrhovima stoje nepomična, zaštićena od svih vetrova, neizmenljiva. Htede da vikne, ne bi li nekako zadržao Džavidovo napredovanje, i sigurno bi to učinio da tada ne započe obred. Svi su zaokupljeni Duljem, premeštaju se, peru lice uzduž odakle je kosa nikla do pod bradu, i u širinu od jednog do drugog uva, ruke do iznad lakata, obe noge do iznad članaka, te se Istrefu malo povrati snaga i nada: proći

će nezapaženo njegova sramna radost, niko neće saznati za nedostojnu misao što mu kroz glavu minu. I dok se prisutni raspoređuju u pet safova za molitvu; i dok imam zauzima mesto prema prsima Dulja koji je po svim šerijatskim zakonima desnom stranom okrenut prema Kibli; i dok u mrkloj noći nazire mršave prilike molilaca zagledane u palčeve sopstvenih nogu, lelujavu obasjane svetlošću baklji; i dok sluša imamove reči:

„Ja odlučih da klanjam
U ime uzvišenog Boga
dženaze-namaz, iskazujući hvalu Svevišnjem Bogu i donoseći salavat na Pejgambera, te upućujući dovu za ovog umrlog – Allahu Ekber! Milostivi Bože! Oprosti našim živima i mrtvima, prisutnim i odsutnim, velikim i malim, muškim i ženskim! Bože, daj nam da živimo kao muslimani i da umremo kao muslimani! Bože, nagradi ovog mrtvog veseljem, mirom i rahatlukom, oprosti mu grehe i budi njime zadovoljan!“ –

i dalje, sva četiri tekbira i selam ove Farzikifaje – mali Istref u sebi ponavlja sasvim druge reči, početni stih jemek-dove kojoj ga je njegov ujak Muharem, učeni čovek, naučio dok još čestito ni ići nije umeo:

Euzu billahi mineš-šejtanir-radžim – „Utečem se Bogu od prokletog šejtana, utečem se Bogu, utečem se Bogu“, ponavlja Istref, u sebi, naravno, jer niko ne plače, niko ne jauče, niko ne kašlje, niko se od Kible ne okreće, niko obema rukama ne udara, niko u nebo ne gleda, svi poštuju šerijat kako ne bi bio pokvaren dženaze-namaz koji samo neki muškarci klanjaju, ali za celo pleme, tako da će uz sevab za prisutne, i sa svih ostalih strašni dug spasti. „Euzu billahi mineš-šejtanir-radžim“, ponavlja stisnutih zuba dečak uz sporu huku vetrova koji se valjaju između tamnih kamenih masiva što

počinju da izranjaju kroz oblačno praskozorje, u paničnom strahu da će neko приметiti njegovu preplašenost i sluđenost, njegov mekruhi tahrimen, njegovu duhovnu odsutnost iz pogrebnog džemaata, čime obred može za sve biti pokvaren, njegov užas zbog blaženstva koje je osetio ugledavši Džavida sa mrtvim Duljem na ispruženim rukama!

I mada Džavid nikada ničim nije pokazao da je bilo otkrio bilo naslutio nešto od tog mutnog i protivrečnog pakla u dečjoj glavi najmlađeg i jedinog preostalog Duljevog sina, Istref je verovao da sa njim deli svoju grešnu tajnu, bojao se da bi pobratim njegovog oca mogao iz pogleda pročitati sram zbog nedostojnosti u kojoj je sebe samoga, te mrkle bregovske noći, uhvatio. Činilo se Istrefu da nema nikakvog značaja to što je prijatno jesenje popodne na Kotež-neimaru odvojeno sa pet stotina dana i toliko kilometara od časa kada je, i mesta na kome je, sahranjen stari Veri – strah da će biti otkriven, nimalo umanjen, još postoji, pa zato svoja pitanja Džavidu govori negde pored sebe, u zapušteno dvorište gospa-Lepšine kuće, ne okrećući glavu da se ne bi slučajno sreo sa tim staklastim, nepokretnim očima koje se samo s vremena na vreme i samo delimično vide iza spuštenih kapa njegovog zaštitnika i očevog pobratima, očima koje ništa ne otkrivaju, pa je moguće da čuvaju za sebe mnoge tajne, među kojima je i uspomena na Istrefov pogrebni haram.

Pada Istrefu na pamet da je još onda, tek dečak, tek zapravo skinut s kamena na kome je proveo ceo dotadašnji život, upravo otrgnut od ljudi Bregova za koje je do juče mislio da su jedini na svetu, jedva prispeo u taj basnoslovni Beograd – da je već tog popodneva na Kotež-neimaru, možda samo minut-dva pre nego što je Vladan upao u idiličnu sliku plemske združenosti i unutrašnje napetosti koja je kvarila Istrefov mir, pada Istrefu na pamet da i sada, kao i onda, smatra da su čovečanstvo i kosmos podeljeni na dva kraljevstva

koja se međusobno ne poznaju, i u kojima se, naizmenično, ne zna za postojanje onog drugog. Jedno je od kamena. Drugo je od kuća. U jednom su ljudi retki i posebni, razbacani po pašnjacima – jedan čovek u belom platnu, među dvadeset ovaca, ćutljiv i usamljen pod velikim nebom koje može sa okolnih vrhova, ako se popne na prste, rukom dohvatiti. U drugom su ljudi mravi, siti i gavanski bogati u svojim suvim i prostranim stanovima što su kao saće po velikim košnicama tako raspoređeni da u njih ni kurjak, ni mećava, ni lukavstvom, ni silom prodreti ne mogu. U jednom deci daju lepa islamska imena, kako je to Muhamed alejhisselam naredio, i paze ih kao „božije emanete na čuvanju kod roditelja“. U drugom ljudi imaju visoka bleđa čela, bezvoljne mišice i plitke cipele, jer nigde blata nema. Nad jednim orlovi lete. Po drugom tramvaji grme. U jednom lako ubiju. U drugom, dugo umiru. U jednom žene kriju, pa iz njih decu vade. U drugom žene, belje od vila, u ružinom ulju okupane, providnije od anđela svima pokazuju, da bi ih svi po trgovima i bogomoljama poluobnažene obožavali.

A između dva kraljevstva teče reka duboka kao okean iznad potonule Atlantide, sveta kao Eufkrat u kome su Gilgameš i Enkidu oprali ruke posle pobeđe nad Kumbabom, bučna kao Sistrice, krivudava kao mutnozeleni Stiks sa devet najlukavijih okuka, razgraničavajuća kao Rubikon, i sa onim čudnim svojstvom Lete iz Jelisejskih polja da ljude koji se njene vode napiju prekrije neprozirnim velom zaborava. Eto, tu neprelaznu reku – Istrefu se ponekad tako činilo – on je preplivao, prvi Bregovac koji za sva vremena napusti bratstvo i postojbinu, veliki otpadnik od koga počinje beleženje vremena; vešt plivač, međutim, ni gutljaj crne vode nije progutao, jer ništa, ama baš ništa ne zaboravlja. Seća se pogrbljenih leđa majke koja unosi u sobu teško vedro vode za abdest da bi oni, muškarci klana Veri, svi izašli iz te male

ženice, sa starim Duljem u prvom safu mogli sabahski namaz učiniti; seća se velikog kotla, crnog od gara, između dvanaest kašika koje nepristojnom brzinom, a mnogo sporije od gladi koja ih pokreće, kruže između hranljivog jezera što brzo kopni i njihovih usta. Dulj bi uvek prvi kašiku odlagao; Istrefu, znatno mlađem od ostalih, ostavljali su da poslednje kaplje sa dna suda pokusa. Seća se naročito uječvine i pokojnog ujaka Muharema, učenog čoveka, i u Sarajevu je bio i boravio, koji ga je, budući sam bez potomaka, odmalena izdvojio među svom decom i naročito mu pažnju poklanjao, tako da je više vremena u njegovoj no u svojoj kući provodio.

– Ne govorim ti da su sa mnom božija blaga, niti ja znam ono što je skriveno. Sledimo ono što nam je Njegovom dobrotom otkriveno. Kaži sam: držiš li da slepac vidi isto što i onaj sa očinjim vidom? – kao da pita Istrefa, a zapravo ne očekuje nikakav odgovor od dečaka, mirnog pod ujakovom umornom i nežnom rukom, rošavom od dugo i sporo, volovskom pišačkom i travama, lečene šuge koju je, zajedno sa bratstvom, godinama junački podnosio bez roptanja – tevba za neke harame u neznanju ili punoj svesti počinjene. Ili opet, zatvorenih očiju, sa brojanicama među prstima, glave nagnute u stranu, naborana, uska lica ispod velikog žutog turbana, ujak pažljivo sluša svog malog rođaka koji zapevajući nabraja šest imanskih šarta:

– Amentu billahi, Ve melaikehi, Ve kutubehi...

– Kutubihi – sa beskrajnim strpljenjem i mirom, ne otvarajući oči i jedva malo jače naglašavajući ono „i“ koje je Istref izgovorio kao „e“, ispravlja svog najdražeg *kushëria*, iako je sa njim vezan tek tankom, ženskom krvlju, *prej gjakut te nanës*, ostareli i usamljeni učitelj. Istref usvaja tačan odgovor i nastavlja:

– Ve kutubihi, Ve rusulih, Vel-jevamil-ahiti...

– Ahiri – kaže ujak tiho.

– Vel-jev mil-ahiri, Ve bil-kaderi hajrihi ve šerrihi mine-allahi teala.

– Šesti na šiptarskom, kaži.

– Verujem da sve što se događa, biva božijom voljom i određenjem.

– Razumeš li to?

– Razumem.

Zuje debele muve i nasrtljivo uleću u oči, nozdrve, uši, ali Istrefa to ne zamajava. Muču mršave krave i balegaju po dvorištu. Ne obraća pažnju na njih naukom obuzeti dečak. Ne gleda ni petla koji je upravo stigao kokošku i besno je, kočoperno nagazio. Istref, nepomičan, čeka da ujak progovori.

– Dobro je što razumeš – kaže konačno njegov učeni, poštovani i *ngatë*.

U vascelih trinaest sela i četiri stotine kuća Bregova, u Đolama i Svratištu, Velikom i Malom Braništu, Crnama, među svih trideset pet stotina Bregovaca ne beše nijednog koji je predanje o narodu albanskom tako dobro znao. Svojim sporim, nepristrasnim glasom pričao je nećaku o okupaciji Albanije od Srbije, prvo, a zatim od Turske, ali je u svom kazivanju sasvim zanemarivao vremensku dimenziju – da bi priča za dečaka bila razumljivija, ili zato što ni sam nije jasno razgraničavao periode i vekove – tako da je Istref Dušanovo prisajedinjenje Albanije srpskom carstvu, katolički deo albanske istorije, pad svih dinastija pred naletom moćne turske imperije i herojsku borbu Đorđi Kastrioti Skenderbeja protiv ogromne vojske sultana Murata II doživljavao kao u nekoliko godina povezane događaje, mada su se dešavali u rasponu od nekoliko vekova. Najviše se, međutim, ujak zadržavao na oslobodilačkom pokretu Albanaca od 1878. do 1914, pokretu koji je bio živo zapamćen i prepričavan i među ostalim nepismenim i u istoriju sasvim neupućenim soplemenicima. Istrefov otac Dulj, recimo, neprecizno i u

polulegendarnoj formi, ali je vrlo dobro znao za održavanje Berlinskog kongresa i bio upućen u sve posledice ovog svet-skog događaja za Albaniju. On, dakako, ne bi umeo reći da se Kongres održao 1878, ili ko je sve u njemu uzeo učešća, ali je zato deo realnog i delotvornog iskustva Duljevog bila uspomena na deda-Emina, učesnika Prizrenske lige i sastanka u Bitolju, dok se sam sećao i razumeo, mada dečak, uzbuđenja koje je zavladao 1912. godine kada su albanske čete izvršile uspešan pohod na Skoplje.

Može se reći da je sve što je znao Istref naučio od ujaka sa jedne, iz živog predanja sa druge strane. Hatib Muharemovu učenost ljudi su objašnjavali njegovim putovanjima na kojima je naučio da čita knjigu, što je naravno nedostupno svima ostalima, ali je shvatljivo. Nejasno i neshvatljivo im se činilo i to što dečak od sedam-osam godina, još ni za čuvanje ovaca nije čestito dorastao, a do puške mu deset zima i furuna hleba nedostaje – zna sve, ili gotovo sve što i njegov ujak! Kako to drukčije objasniti nego uplitanjem natprirodnih sila? Bregovci su nepokolebljivo verovali u priču koja je objašnjavala Istrefovu čudesnu sposobnost: treće noći po rođenju, nju su mu darivale suđenice, izuzetno lepo raspložene i zadivljene činjenicom da je novorođenče samo oslobodilo desnu ruku iz pvoja i njome se za glavu držalo. Sedme noći jato zlobnih veštica krivošija salete dete da ga ubije, jer je za odviše veliko znanje bilo predodređeno, ali malo čudo, Duljev vunderkind iz Tepića, tek beba od sedam dana, pljunu i odagna ih! Tako se spase od drenki, koje najradije ubijaju bregovsku decu, i pripremi se za slavni život u učenosti.

Istina je, međutim, da je dečak bio ljubopitljiv, da je veoma voleo časove provedene sa ujakom i da je pamtio brzo i rado sve ono čemu ga je on podučavao. Kao zažarenim metalom u kožu govečeta, u njegovu se mladu pamet urezivala spora reč ujakova, bilo da svojim unjkavim glasom

navodi kuranske sure, dove i salavate, ili prastara pravila Leke Dukadžina: „Kad Arbanas ubije nekoga na putu...“ – zvoni Istrefu i dan-danas ujakov glas u ušima; „Kad Arbanas rani iz puške...“; „Kad Arbanas ostavi verenicu...“; „Kad je Arbanas Arbanasu nešto dužan...“; „Kad Arbanas umre...“ – i tako redom; sve pamti Istref, sve još zna, mada je značenje svega što zna sada drukčije. Jarke boje, jasne slike! Duše mrtvih koje iz Lete piju da bi zaboravile sve što su za života saznale nemaju ništa osim večite stvarnosti Donjeg sveta, a Istref se, preplivavši reku, našao, doduše, u drugom kraljevstvu, ali je u sebi sačuvao zaključani trezor sa svim tricama i krupnicama koje je pokupio u prvom.

*U srcu sam te zaključao,
Ne možeš izaći,
Ključeve sam izgubio,
Ne možeš ih naći.*

Kada je prvi put čuo spomenarsku pesmicu od malog Raće, Vladanovog nećaka, u Istrefu se gotovo sa praskom razglasi osećanje da je upravo tako i sa Bregovom u njegovoj duši – blešti škrinja sa besama i preklanim ovcama, raznetim glavama i ženskim pevanjem uz okretanje tepsije, strmim stazama i ostrvljenim medvedima-mesožderima, iz onog dalekog kraljevstva, ali nema nikakvog načina da se neka od dragocenosti ili prokletinja oslobodi iz trezora. Katanac nosalomiv, a ključ izgubljen, situacija beznadežna! Ništa se iz jednog kraljevstva u drugo preko reke ne može preneti, nema mešanja, nema znanja stečenog po katunima koje bi bilo primenljivo u novom Istrefovom kraljevstvu, presipanje je nemoguće, nesvodivost potpuna! Osmesi ili tuča dva osmogodišnjaka u kamenoj avliji, sa tristo metara jednim metkom u slepoočnicu pogođeni brat Faruk isplažena, siva

jezika i dečji zmajevi od novina, drveta i bulumaća, reč i poreka, molitva i kletva – u dva vilajeta dve različite stvari znače. Uzajamnim proveravanjem kraljevstva postaju nerazumljiva. Poređenje je svetogrđe.

Pa i u Beogradu, sa obema nogama na drugoj obali, Istref je jasno razlikovao jedno kraljevstvo od drugog, i uvek je prekoračivao granicu koja ih deli sa punom svešću šta čini. U njihovoj pećini važe jedna pravila, sasvim druga u svetu koji pećinu okružuje.

Džavida i Istrefa, naime, odmah po dolasku u Beograd, primili su na stanovanje Nusret, Hamdija i Sadik, trojica Šiptara iz Slapuzana kod Suve Reke, koji su prispeli nekoliko meseci ranije i domogli se izvanrednog podruma iza Vukovog spomenika, u Zahumskoj broj 6. Odaja je, doduše, bila mala – kada se njih petorica opruže za spavanje, zauzmu sav prostor između dva zida – ali imala je makar dve velike i retke prednosti, koje su im zdravlje i život čuvale od propadanja. Jedna se sastojala u tome što je njihov zahumski vilajet bio bez prozora i što se u njega ulazilo kroz podrum pun starudije, uglja i drva, tako da je strašna hladnoća prvog Istrefovog januara u Beogradu mogla tek zaobilaznim putem i ublažena da prodre do njih. Druga prednost je bila u tome što je u suterenu, tačno iznad tamne arbanaške baze, bila kuhinja jednog zastavnika JNA koji se neštedimice grejao preko cele zime, pa je toplota kroz pod, odnosno kroz tavanicu, dopirala i do Istrefa, Džavida, Nusreta, Hamdije i Sadika, čvrsto pripijene, bratski složne petorke u razrovanom i zamrznutom Beogradu. U toj kvadratnoj prostoriji tri sa tri, visokoj samo dva metra, vladala su pravila, poštovali se običaji, molilo se Bogu, sledili se primeri, pevale pesme, pamtile se uspomene, govorilo se jezikom starog kraja. Ništa iz okolnog sveta, koji je počinjao već na pragu što deli susedni podrum od stepeništa, nije se unosilo u neporemećeni sklad njihove arbanaške

kraljevine. Znalo se šta ko sme, i zbog čega je nešto zabranjeno, ko je prvi i ko poslednji, šta je čija dužnost i koja su mu prava, pa Istref, mada i njemu samom to danas izgleda čudno, pamti te dane po unutarnjoj sreći i spoljašnjoj izvesnosti koja se u svemu razlikovala od paničnih meseci i godina njegovog prethodnog, vučjeg života po nedođimu Bregovske klisure. Trenutke neponovljivog mira i skrušenosti doživljavao je Istref svake večeri kada bi se – izranjavljenih ruku od rada sa smrznutim predmetima na železničkoj stanici ili na drvari u dnu Francuske, usana oduzetih od hladnoće, bezosećajnog nosa sa zaleđenim slincima – vraćali u svoj vilajet i, zbijeni jedan uz drugog oko mangala sa raspaljenim žarom, čekali da provri voda za čaj od šipaka – najsladi i daleko najukusniji napitak koji se Istref seća da je ikada popio. I dok se polako otkravljaju, dok Nusret, najobdareniji pevač među njima, peva o Skenderbegu ili Milošu Kobiliću koji svoju glavu u rukama nosi, ili dok Sadik, najveseliji među njima, čavrlja i mami ih na smeh, dok žar na mangalama zamire i njihova se razdragana lica sve više gube u tami, Istref je kao tištanje, kao oštri bol – tako je jasno i određeno osećao sreću što mu steže srce jer zna da ne ubijaju, da su vukovi negde daleko i da će sutra sa ova četiri odrasla i pouzdana čoveka bezbedno obaviti jutarnji abdest vodom koju će on doneti sa neke od nezamrznutih česama u okolnim dvorištima, ili, ako takvu ne nađe, snegom koji će opet on, najmlađi, otopiti na štedljivo raspaljenim žiškama dragocenog ćumura. Pa se tako ujutru pojede sledovanje proje, popije čaj sa ili bez šećera, ubace novine između džempera i košulje, između gaća i suknenih pantalona, noge obvijaju krpama i nabiju u nazuvke, keče na glavu natakne, sekirče i konopac preko ramena prebaci i u ciču zimu izađe srećan i bezbedan, jer hladnoća ti je jedini neprijatelj, a sa jednim protivnikom pravi Arbanas mora sam i lako izaći na kraj!

A tamo, u tom drugom kraljevstvu – prag podruma je carina na kojoj se sva moneta iz onog prvog mora do povratka deponovati – druga pravila, drugi ljudi, druga boja očiju, drugi jezik.

– Dobro, pička ti majčina arnautska, govedo nijedno, ne reko' li da će taj džak da se provali, u glavu te blesavu jebem, kožu ću, bre, na jednu nogu da ti oderem! – viče Đoka džambas na Nusreta, kome se prosula ugljena prašina u blato, a Nusret se trudi da mu odgovori istom merom, pravda se i nevešto psuje:

– Jebem se – kaže Nusret – pička tebi samom majčina, koji ti jebe oca – ali ma koliko njegov psovački srpski bio oskudan i nesavršen, Nusret ipak natuca, jer, eto, to što džambas govori jednu stvar znači u kraljevstvu drvare na dnu Francuske ulice, a nešto sasvim drugo u njihovom zahumskom vilajetu u kome je, istog tog jutra, isti taj Nusret mirno privukao sekirče i tihim glasom rekao:

– Ubiću te ako ponoviš – svom drugu, čak rođaku Sadiku, koji mu je u prepirci o nevažnoj stvari neoprezno dobacio:

– *Të mbaroftë zoti* – što znači: „Sram te bilo!“ Jedina svađa za trinaest meseci zajedničkog boravka. Deset dana nisu govorili, i hodža je imao posla. Jedva ih na kraju Džavid zakle i izmiri. *Të mbaroftë zoti!*

Osetivši da je u mislima opet stigao do prvog susreta sa Vladanom u dvorištu na Kotež-neimaru, Istref protrlja slepoočnice i protegli se ne bi li odagnao uporno, nestrpljivo sećanje. *Të mbaroftë zoti!* Kada bi Istref želeo i umeo da raščlanjuje svoje misli i osećanja, on bi već odavno znao da neprijatnost, stara blizu trideset godina, proizlazi upravo iz njegovog uverenja, nikad ozbiljnije dovedenog u pitanje, da dva kraljevstva ne treba mešati, da je ljude iz jednog moguće zaštititi od pogubne primene pravila iz drugog samo pomoću nepremostive reke koja ravnodušno teče između dve

nepodudarnosti, reka koju je Vladan nespretno i lakomisleno, skaredno, pokušao da pređe na najplićem gazu, da lako i bezbolno ude u njihov, i samo njihov svet.

Džavid i Istref, dakle, čuče prislonjeni na zid, Istref s leve, Džavid s desne strane podrumskog prozorčeta. Džavid neće otići sve dok ga Istref ne upita za zdravlje Nusreta, Hamdije i Sadika – tim redom, naravno, po starešinstvu – koje Istref retko viđa od kada se preselio u letnju kuhinju gospa-Lepše Kojadinović – oronulu, odvojenu dvorišnu kućicu, desnim zidom prislonjenu uz glavnu zgradu, sa jednom jedinom prostorijom u kojoj dominira veliki zidani šporet, godinama neupotrebljavan, vidljiv kroz otvorena vrata sa mesta na kome njih dvojica čuče. Istref, naravno, zna da pitanja mora postaviti, ali zna još dve važne stvari: da se za Zahumsku nije smeo zanimati pre nego što je čuo kako je Džavidova porodica, i da između dva pitanja u njihovom kraljevstvu mora postojati pauza kako se žurba ne bi protumačila kao nepristojna ljubopitljivost i nestrpljivost. Džavid i Istref su se, dakle, sposobnošću onih vrlo doslednih, ali nikad svesmogućih grčkih božanstava, obavili neprozirnim oblakom koji ih odvaja od okolnog sveta i na volšeban način pretvara deo zida na koji su naslonjeni leđima i komad betona ograničen Istrefovim levim i Džavidovim desnim stopalom – u arnautsku teritoriju neprikosnovenu i nepovredivu kao što je kneževina Monako sred Francuske. Zato čute. Čuče. Gledaju preda se. Čekaju da se, posle dolične pauze, slegnu Istrefova prethodna pitanja i da Džavidovi odgovori s mirom zauzmu svoje mesto u vrlo jednostavnoj shemi koju treba do kraja poštovati. To je sve što od Arbanasa traži gorski sud i plemenski običaji. Vlada umirujuća tišina, toplo je, izvesno, i Istref počinje da oseća neku skrušenost koja ga dovodi do same granice suza – osećanje na koje je gotovo zaboravio od kada se odselio iz njihovog zahumskog vilajeta.

I tada – niotkud, neverovatan, suvišan – banu Vladan. Razgrnu maglinu bregovskog nimbusa, pojavi se kao sablast iz okolne realnosti. Usko lice, čelo bez bora, opuštenih, belih, glatko izbrijanih obraza – poluprazne duvankese nemarno obešene sa leve i desne strane usta. Oči bezbojne, izbledele, kosa smeđa, proređena, raste čelo prema zaliscima, nekako oronuo, sredovečan, crni mladež iznad leve obrve (kasnije će Istref videti isti takav na Vladanovim leđima, ispod plečke – kao da ih je neko naknadno stavio na završenog čoveka, dva znaka raspoznavanja, nekako veštačkog izgleda na izrazito glatkoj i belojoj, bleđoj koži. Mala, malo napućena usta, koja u mirovanju ostavljaju utisak blagog đurenja, razmaženosti, sada su razvučena u sleđen, mučan osmeh i otkrivaju široke, pljosnate zube. Male uši, mali, uzan nos, izdužena glava, vizantinske jagodice – lik koji se na ulici odmah ne primećuje i lako ne pamti, ali ipak neobičan, filigranski, mlad, a umoran, zapravo zanimljiv kada se na njega obrati pažnja. Srednje visine, pridošli gospodin ima široke kosti kukova iz kojih štrče tanke, dugačke noge kao kraci školskog šestara. I pored sakoja fatiranih ramena, vidi se njegov pileći grudni koš, uska ramena, tanak vrat. Malo bolestan, možda, čovek mrljav u jelu, mlitav, ali ne ružan. Loše razmeren, možda. Odnosi između delova njegovog tela imaju nešto od nevestine i naivnosti dečjeg crteža.

Prilazi im oklevajući, sramežljivo ili smušeno, teško je reći, kao kakav rasejani, sobom zaokupljeni osnovac vuče prst po zidu koji samo što ne očeše ramenom. Međutim, onaj koji ume da gleda videće da ni prsta koji vuče po zidu, ni blizine zida nije svestan. Ima na sebi tamnoplavo odelo od pravog engleskog štofa, predratno, košulju sa polukrutom, visokom kragom (Istref se priseća da je takve iste kragne Vladan nosio i dve decenije posle njihovog prvog susreta, i da se on uvek čudio gde ih nabavlja, pošto je bilo teško

pretpostaviti da trideset godina koristi robu koju je još pre rata kupio u Engleskoj ili u Pašićevoj ulici, kod *Topalovića i Tajsica*). Međutim, tog popodneva 1945. godine Vladanovo oblačenje nije izgledalo čudno, jer pored engleskih kaki-uniformi i ruskih vetrovki, u Beogradu postoje još samo predratna odela. To znaju čak i Džavid i Istref, koji bez predomišljanja svrstavaju pridošlicu u onu dosta neodređenu, mada oblačenjem jasno izdvojenu grupu „gospode“, pa tako, sasvim prirodno i bez dvoumljenja, na Vladanovo:

– Dobar vam dan, prijatelji.

Istref odgovara:

– Dobar dan, gospodinj.

I dotle je sve bilo u savršenom redu, nijedno pravilo ponašanja nije narušeno, nimbus oko arbanaške teritorije se razišao: na punoj dnevnoj svetlosti stoje mršavi, izđikali Istref, žilavi Džavid poluspuštenih kapaka, pred belim, štrkljastim, mekušnim gospodinom u plavom predratnom odelu; na Kotež-neimaru, iza kuće Vladanove neudavane tetke, stare gospođice Lepše Kojadinovićeve.

Paenza potraja. Vladan ne skida prst sa zida i sleđeni osmeh sa napućenih usana. Premešta se s noge na nogu i očigledno smišlja sledeću rečenicu, ali uvek u poslednjem času, nezadovoljan onom koju je izabrao, odustaje, i ponovo razvlači usne u sleđeni osmeh. Tako više puta, dok se konačno ne odluči:

– Gospođica Lepša Kojadinovićeve – reče i neodređeno mahnu slobodnom rukom negde iza sebe, pokazujući, valjda, kuću, koju još dodiruje prstom druge ruke – ona je moja tetka.

Istref se sigurno seća da je odgovorio:

– Znam, gospodinj – po čemu zaključuje da ovaj susret sa Vladanom nije bio prvi, već da ga je morao, makar jednom, i ranije videti na Kotež-neimaru. Međutim, to što je gospa-Lepša tetka smušenog gospodina u plavom odelu nije

objašnjavalo njegovu posetu i nameru, pa tako Istref i Džavid čuče, čute poluotvorenih usta, glave im iskrenute malo levo i nagore prema Vladanu, koji nikako da se seti sledeće rečenice i onda, bez najave, odjednom, učini to – nešto zastiđujuće, neprirodno, ružno.

Ne znajući šta će s rukama i nogama, sa sobom, Vladan napravi nekoliko besmislenih pokreta, neki polukorak ulevo, šta li, pa onda pokleknu, pa dvaput pljesnu šakama i zamaha laktovima kao da će poleteti, a osmeh mu sleđen, kao tuđ, pozajmljen; zatim promeškolji uska ramena izgubljena u fatiranom prostranstvu sakoa, izvuče vrat iz krute kragne i konačno odlučnim pokretom – čučnu pored Istrefa! Pljosnati zubi, čvrsto i široko srasli sa čeljustima, žuto se cackle prema Džavidu i Istrefu, koji gledaju slabašnog čovečića u gotovo savršenoj nedoumici. Šta to treba da znači, šta mu bi, šta je njima činiti? Gledaju se u čudu, a onda, ne znajući ni sami zašto, verovatno da bi nadvladali stid zbog Vladanovog nedoličnog pokušaja da se izjednači sa njima – uspraviše se na noge, prvo Istref, a odmah za njim i Džavid. Time položaj postade još gluplji i neprijatniji. Vladan prestade da se smeši. Čučni. Spustio glavu, gleda među svoja raskrečena kolena. Uviđajući konačno da nešto treba učiniti, stružući plavim sakoom po rapavom i oljuštenom zidu, odupirući se obema rukama, on nespretno i teško ustade.

Kraj priče. To je sve. Nema više. Zeleno mastilo i cifrasti rukopis pisamceta. 23-ći Avgusta. Sasvim je beznačajno ono što je tom prilikom nećak gospođice Lepše Kojadinović imao da kaže, mada je baš to bitno uticalo na dalji život Istrefa Verija. Sva neprijatnost koju je Vladan osećao, naime, dolazila je otuda što mu je bilo stavljeno u zadatak da saopšti momčiću u belim suknenim pantalonama da više ne može stanovati u letnjoj kujni. Preduzeće *Progres*, u kome Vladan radi kao korespondent za strane jezike, zakrpiće obližnju,

bombardovanu zgradu bivšeg Teokarevićevog skladišta i osposobiti je za menzu, pa će, pošto nemaju kuhinje, koristiti tu, u gospa-Lepšinom dvorištu. Obaveštenje, svakako, neprijatno i nagoveštava novu potragu za prenoćištem; pa ipak, ceo događaj Istref ne pamti zbog rđave vesti (što je prirodno s obzirom na srećni rasplet koji će odmah uslediti), već samo zbog Vladanovog nespretnog pokušaja da čučnuvši – otkud mu naivna vera da je to tako jednostavno! – uđe u njihovo kraljevstvo i da iz njega obavli ono što mora. Kao da je nešto vrlo stidno uradio – skinuo gaće u pogrebnom safu (seća se Istref priče da je to ludi Sulja iz Džibre napravio), ili iz odžaka među raskomoćene žene virnuo (što, nagovoren, jednom i sam učini), ili niz sopstvenu nogu se upišao u kijamu pred hodžom (kao stari Adem) – šta li, tek, Vladan svojim nezgrapnim gestom nije samo posramio malog Bregovca već ga je i ponizio, čudno i tako duboko da je malo od tog vrućeg osećanja, poput uspomene na neki nezasluzeni šamar, ili prećutanu uvredu, ostalo za sva vremena rasuto po Istrefovim obrazima.

Kao na nekoj renesansnoj slici sa biblijskom temom, žuti od sunca koje u prozirnem vazduhu sutona plavi zapušteno dvorište na Kotež-neimaru, iščekivali Istref garave nausnice, žilavi Džavid poluspuštenih kapaka, i nespokojni, mekušni gospodin u predratnom plavom odelu završili su razgovor i čute čudno združeni u složen odnos iz koga se ne naslućuje lak izlazak i lagodan rasplet. Okolo njih oslobođeni Beograd, razrušene kuće i lepo jesenje popodne. Gospođica Lepša Kojadinovićeve je, takođe, tu negde. Možda gleda ukočenu trojku, nevidljiva iza zavese na prozoru prema bašti dok skida suvišni salicil sa nedavno ukuvanog slatkog od lubenica, ili dok veze, ako kojim slučajem upravo tada sa prikazama prispelim iz davnina duge razgovore ne vodi. A njih trojica? Šta svaki od njih ponaosob smeru, misli i ne usuđuje se da

kaže? Negde se u žutom vazduhu 1945. godine oseća mutno i nejasno prisustvo tuđeg lica preko koga je zategnuta svileni čarapa; lika koji se na velikoj udaljenosti pojavljuje nehajno, zastrašujućom nepreciznošću ružnog sna; sna u kome se bespomoćni Beograd nezdravo nadima od podle bolesti, transudata anasarca hidrocefalis, zbog ciroze jetre i patoloških promena u sastavu krvi. Oseća li kakvo žiganje, mučninu, nesklad dražesno raznolika trojka u bašti, nesvesna budnog, veštičjeg pogleda pletilje sa Kotež-neimara koji ih svojim obuhvatom združuje u slikarski sjajno rešenu celinu punu unutrašnje napetosti i električnog varničenja? Zna li prirodu jednog trenu među trenovima najstariji među njima, Duljev pobratim Džavid? Čudo od deteta Istref?

Teško je reći. Zato – čutimo?

Teško je reći da li je Vladan, dolazeći da saopšti neprijatnu vest Istrefu, unapred odlučio da mu ponudi smeštaj u svojoj kući na Kosančićevom vencu, ili je tek iz trenutne neprijatnosti, stoga što nije mogao da se seti druge rečenice, rekao nehajno, kao duhovitu i nevažnu ideju koja mu je upravo pala na pamet:

– Krucifiks! Čujte, zašto ne biste prešli kod mene?

– Zašto ne biste? – više upita nego što odgovori Istref ne shvatajući još ozbiljno i do kraja Vladanovu ponudu.

– Pa da! Devojačka soba je, bog i duša, sada pretrpana kršem, ali uz malo dobre volje i truda za ugodan boravak podesiti se može. Šta kažete?

– A koliko da plaćam?

– Pobogu, ništa! Pomagaćete i dalje tetka-Lepši, naravno.

– 'Oću, gospodinj.

– Zovite me Vladan.

– Vljudan?

– Da, Vladan Hadžislavković. A vi se zovete?

– Istref.

– Ah, pa da, rekla mi je tetka Lepša. A prezime?

– Istref Veri, gospodinj. Ovo je Džavid – reče Istref, ne pogledavši ni tada put svog ćutljivog prijatelja i zaštitnika.

Tako je bilo. Tako je, svakako, počelo. Zamišljen i nepomičan nad zelenim pisamcetom koje je odavno pročitao, da bi zatim odsutno buljio u njega ne primećujući ga, Istref, konačno, nekako rezignirano, mrzovoljno, prevrte prvu stranu. Kritički još jednom odmeri debljinu svežnja. Prestade da se seća. Poče da čita.

II

Hadžislavkovići na Kosančića vencu

(Pokušaj kućeopisanija)

O kući, rode, hoću da ti pojem – ne pesmu starostavnu, uz gusle, unjkavim glasom seljačkog predanja; ni pesmu nazdravicu, uz pileći pijuk ciganskih ćemana i kupu rujna vina; još manje „tajne misli, bolne i zloslutne“ neke pesme jesenje i elegične. Ne! Nikako. Baš o ovoj, pravoj kući od cigala i maltera, sandal-drveta i pregrada lesonitskih, orahovine i tesana kamena, mojoj kući što me, oronula, umornog okružava svojim sobama, tavanom i podrumima kao jastuk-bedemima oko kakve svete ličnosti u okruženju i samozatočenju – alzo, kratko i obično, o Kosančića vencu broj sedam, o domu Hadžislavkovića pisati hoću. Jer ko će, ako ja ne napišem?

*Nebesnoju slavoju prosveštajet se si hram,
Takovo skrovište stežavi...*

Eh, bogo moj, ni hram, ni prosvetljen da bi ga zarad bilo česa vernici bosonogi pohodili, već kuća obična, stambena, broj sedam, koju odavno sagradi Hadži-Slavkov sin Milić; zgrada svakojaka, i lepa i ružna, ne samo dunđerski,